

ПИТАННЯ СТРУКТУРИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ

ISSUES OF THE STRUCTURE OF CRIMINAL PROCEDURAL STATUS

Кисіль М.В., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шибіко В.П., к.ю.н., професор,

професор кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем науки кримінального процесуального права – питання структури кримінального процесуального статусу. У статті досліджено наукові роботи українських учених, у яких ідеться про елементи кримінального процесуального статусу як такого, а також про елементи цього статусу різних учасників кримінального процесу. З'ясовано, що загальновизначеного переліку таких елементів у науці не існує. Здійснено критичний аналіз можливості віднесення до структури процесуального статусу як окремих елементів функцій, завдань, зв'язку з іншими учасниками процесу, компетенції, повноважень. Досліджено законні інтереси учасників кримінального процесу, висловлено позицію про наявність у всіх учасників, окрім конкретних вузьких за змістом законних інтересів, також одного широкого законного інтересу, який у цілому пов'язаний із завданням кримінального провадження, його особливою роллю в суспільстві та поєднує публічно-приватний і приватний елемент. Крім цього, досліджена можливість наявності процесуальних прав та обов'язків, які прямо не визначені процесуальним законом, але випливають зі змісту кореспондуючих прав й обов'язків інших суб'єктів.

За результатом дослідження автор дійшов висновку про те, що до структури кримінального процесуального статусу учасника кримінального процесу слід віднести процесуальні права й обов'язки (як прямо визначені процесуальним законом, так і кореспондуючі визначеним процесуальним правам й обов'язкам інших учасників кримінального провадження), законні інтереси, гарантії процесуальних прав, юридичну відповідальність, установлену нормами всіх галузей права, а також кримінальну процесуальну правосуб'єктність. До структури кримінального процесуального статусу посадової особи також варто віднести повноваження, які є одночасно і процесуальними правами, і процесуальними обов'язками.

Ключові слова: кримінальний процесуальний статус, процесуальні права, процесуальні обов'язки, гарантії прав, юридична відповідальність, елементи кримінального процесуального статусу, законні інтереси, правосуб'єктність, повноваження.

The article is devoted to highlighting one of the current issues in criminal procedural law – the question of the structure of criminal procedural status. The article analyzes the scientific works of Ukrainian scholars that discuss the elements of criminal procedural status as such, as well as the elements of this status for various participants in criminal proceedings. It has been found that there is no generally accepted list of such elements in science. A critical analysis has been carried out of the possibility of attributing to the structure of procedural status functions, tasks, relations with other participants in the process, competence, and powers as separate elements. The legitimate interests of participants in criminal proceedings have been examined, and the position is expressed that all participants, in addition to specific narrow legitimate interests, also have one broad legitimate interest, which is generally related to the task of criminal proceedings, its special role in society, and combines public-private and private elements. In addition, the possibility of procedural rights and obligations that are not directly defined by procedural law but derive from the content of the corresponding rights and obligations of other subjects has been examined.

Based on the results of the study, the author concluded that the structure of the criminal procedural status of a participant in criminal proceedings should include procedural rights and obligations (both those directly defined by procedural law and those corresponding to the defined procedural rights and obligations of other participants in criminal proceedings), legitimate interests, guarantees of procedural rights, legal liability established by the norms of all branches of law, as well as criminal procedural legal personality. The structure of the criminal procedural status of an official should also include powers that are both procedural rights and procedural obligations.

Key words: criminal procedural status, procedural rights, procedural obligations, guarantees of rights, legal liability, elements of criminal procedural status, legitimate interests, legal personality, powers.

Постановка проблеми. Питання структури кримінального процесуального статусу як такого, а також кримінального процесуального статусу окремих учасників кримінальних процесуальних відносин було предметом численних наукових досліджень в українській науці кримінального процесуального права.

На думку О. О. Бондаренка, структурними елементами кримінально-процесуального статусу є процесуальні права та їх гарантії, процесуальні обов'язки й ретроспективна відповідальність за їх невиконання [1, с. 10]. О. М. Кисляк відносить до структури процесуального статусу слідчого такі елементи як функції та завдання, компетенцію і повноваження, гарантії та відповідальність [2, с. 90–91]. О. П. Кучинська зазначає, що кримінальний процесуальний статус учасника кримінального провадження складається з таких елементів як права, обов'язки та відповідальність [3, с. 127]. О. П. Кучинська та С. В. Толокольніков, досліджуючи особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України, вказують, що правильною слід вважати позицію вчених, які до пра-

вового статусу, окрім прав і обов'язків, відносять також і правосуб'єктність [4, с. 18]. На думку Т. Г. Оксюти, складовою статусу запасного судді є його повноваження, під якими слід розуміти сукупність його прав та обов'язків, якими він наділяється з метою виконання поставлених перед ним завдань [5, с. 80]. Окрім цього, він відносить до елементів правового статусу гарантії [5, с. 123] та юридичну відповідальність [5, с. 132]. В. Перч і Л. Матієк вважають базовими елементами в структурі статусу сторони обвинувачення права, обов'язки та законні інтереси, а додатковими – правосуб'єктність, систему гарантії, незалежність, заходи забезпечення, юридичну відповідальність [6, с. 62]. В. В. Сидорчук зазначає, що поняття процесуального статусу слідчого, який розслідує корупційні злочини, складається з таких елементів як функція, компетенція і повноваження, зв'язок з іншими суб'єктами кримінального процесу, відповідальність [7, с. 32–33]. На думку О. Є. Соловйової статус суб'єкта кримінально-процесуальних відносин складається із сукупності процесуальних прав та обов'язків особи, передбачених зако-

ном [8, с. 252]. Л. Я. Стрельбіцька вказує, що елементами процесуального статусу засудженого є права, обов'язки, відповідальність та гарантії реалізації прав [9, с. 63]. О. С. Шадрін, виокремлює такі елементи процесуального статусу захисника як визначені кримінальним процесуальним законодавством завдання та функції захисника, його права, обов'язки та відповідальність, гарантії діяльності [10, с. 419]. В. П. Шибіко розглядає правовий статус особи, у тому числі й обвинуваченого, у двох аспектах: у вузькому розумінні як сукупність прав, обов'язків і законних інтересів і в широкому розумінні, коли до змісту правового статусу також включаються ще й передумови (громадянство, правоздатність, дієздатність) і гарантії прав, обов'язків і законних інтересів, у тому числі правова відповідальність за порушення юридичних обов'язків [11, с. 87].

Як видно, науковці виокремлюють різні елементи кримінального процесуального статусу у своїх роботах, і згода щодо структури цього поняття станом на сьогодні в ученій спільноті відсутня, у зв'язку з чим дане питання залишається актуальним і потребує подальших наукових досліджень.

Мета статті. Метою статті є встановлення структури кримінального процесуального статусу на основі аналізу наукових джерел і запропонованих ученими елементів цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вбачається з аналізу останніх досліджень і публікацій, віднесення до складу кримінального процесуального статусу прав і обов'язків є загальновизнаним. Водночас щодо віднесення до його складу інших елементів триває наукова дискусія.

Повноваження визначають як права, що одночасно є обов'язками [12, с. 145] або сукупність прав та обов'язків [5, с. 80]. Оскільки повноваження розкриваються через права та обов'язки, які безсумнівно є елементами кримінального процесуального статусу, на нашу думку є недоцільним включати їх до складу статусу всіх учасників кримінального процесу. Водночас, оскільки права посадових осіб часто є їх же обов'язками (наприклад, право і обов'язок слідчого за наявності підстав починати досудове розслідування), варто погодитися, що таке особливе явище як права-обов'язки (повноваження) дійсно слід розглядати окремо й вважати елементом процесуального статусу виключно конкретних посадових осіб (слідчий, прокурор тощо).

Компетенцію слідчого О. М. Кисляк розглядає крізь призму підслідності [2, с. 86]. Зазначимо, що повноваження розслідувати ту чи іншу категорію кримінальних правопорушень є саме правом та обов'язком, тому вважаємо недоцільним виокремлення такого елемента кримінального процесуального статусу як компетенція.

В. В. Сидорчук зазначає, що кримінально процесуальна функція – загальний напрям діяльності суб'єкта, направлений на досягнення визначених результатів з одночасним виконанням поставлених кримінальним законодавством завдань, який реалізується через виконання покладених на нього повноважень або прав і обов'язків, закріплених кримінальним законодавством [7, с. 36].

Як вбачається із цього визначення, функція реалізується через повноваження або права й обов'язки. Спрямованість на досягнення певних результатів і завдань скоріше характеризує мету наділення особи процесуальними правами й обов'язками для слідування певному напрямку діяльності, ніж ставить функцію в один ряд із правами та обов'язками як елемент кримінального процесуального статусу. Сам же напрям діяльності певного суб'єкта як такий можливо вивести шляхом аналізу його прав та обов'язків, які й визначають його місце в системі кримінальних процесуальних відносин. У зв'язку з цим доцільно висновку про те, що функції не є елементами кримінального процесуального статусу.

Із цих же міркувань вважаємо, що не слід включати до складу кримінального процесуального статусу завдання учасника кримінального процесу у розумінні направленості його діяльності.

Законний, або охоронюваний законом, інтерес Конституційний Суд України визначив як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [13].

На нашу думку, загальний зміст об'єктивного кримінального процесуального права дозволяє виокремити в усіх учасників кримінального процесу, окрім конкретних вузьких за змістом законних інтересів, також один широкий законний інтерес, який у цілому пов'язаний із завданням кримінального провадження, його особливою роллю в суспільстві та поєднує публічно-приватний і приватний елемент.

Публічно-приватним елементом такого широкого інтересу є зацікавленість учасника кримінального процесу в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також у швидкому, повному та неупередженому розслідуванні й судовому розгляді з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Приватний елемент широкого законного інтересу полягає в зацікавленості учасника кримінального процесу в охороні й захисті своїх кримінальних процесуальних прав, а також своїх прав, свобод та законних інтересів приватно-правового характеру, у швидкому, повному та неупередженому розслідуванні й судовому розгляді з тим, щоб такий учасник не був підданий необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до нього була застосована належна правова процедура.

Зацікавленість потерпілого в поверненні викраденого майна та справедливому покаранні правопорушника, зацікавленість підозрюваного в обранні для нього якомога менш суворого запобіжного заходу, інтерес прокурора в засудженні особи, яку він обґрунтовано обвинувачує у вчиненні злочину, інтерес затриманого в тому, щоб без зайвих затягувань бути доставленим до слідчого судді та інші законні інтереси повністю охоплюється викладеним вище.

Якщо ж вести мову про зацікавленість підозрюваного, який дійсно вчинив правопорушення, в уникненні справедливому покарання, зацікавленість третьої особи, яка знала, що купує викрадене майно, в тому, щоб воно не було арештоване, зацікавленість слідчого в засудженні особи, який він повідомив про завідомо безпідставну підозру, то такі процесуальні інтереси слід віднести до протиправних і відмежовувати їх від інтересів законних.

Законні інтереси мають усі учасники кримінальних процесуальних відносин, вони за визначенням не охоплюються суб'єктивними правами, істотно визначають поведінку конкретного учасника цих відносин, визначаючи і його становище в них, тому їх слід вважати елементом кримінального процесуального статусу.

Зазначені ж вище протиправні інтереси не можна вважати елементами кримінального процесуального статусу, оскільки зазначений статус є правовим, а протиправні явища під захистом права перебувати не можуть.

Зв'язок з іншими суб'єктами кримінального процесу виражається їхніми взаємними правами й обов'язками (право потерпілого заявити певне клопотання – обов'язок

слідчого його розглянути в установленій КПК України строк; право слідчого здійснити виклик свідка на допит – обов'язок свідка прибути на виклик; право судді поставити запитання свідку – обов'язок свідка на нього відповісти). Отже, зв'язок з іншими суб'єктами кримінального процесу повністю охоплюється такими елементами процесуального статусу як права й обов'язки та не потребує виділення в окремий елемент.

Процесуальні гарантії діяльності визначають як встановлені нормами кримінального процесуального закону засоби, які забезпечують можливість реалізації поставлених завдань, функцій і повноважень [2, с. 94]; закладену в процесуальній формі систему правових приписів, санкцій та інших засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини й справедливості правосуддя, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати свої права, свободи й обов'язки, досягнення мети й завдань кримінального судочинства [14, с. 27].

Варто погодитись із тим, що гарантії прав слід віднести до елементів кримінального процесуального статусу, оскільки ці засоби є правовим явищем, яке забезпечує реальну можливість учасника кримінального процесу реалізувати надані йому процесуальні права. Наприклад, право потерпілого на визнання його таким не може бути належним чином реалізоване без такої гарантії як судовий контроль. Без наявності такого механізму, у разі ігнорування слідчим відповідної заяви або незаконної відмови у визнанні потерпілим, потерпілий міг би вічно перебувати в статусі заявника, унаслідок чого не зміг би реалізувати будь-яке із прав, передбачених законом для потерпілих.

Юридична відповідальність є передбаченими санкціями норм права несприятливими наслідками особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає особа за вчинене правопорушення [15, с. 255]. Юридичну відповідальність слід визнати важливим елементом кримінального процесуального статусу, оскільки за її відсутності процесуальні обов'язки можуть перетворитися в ні чим не забезпечені слова, написані на папері, а наділена відповідним обов'язком особа зможе ним нехтувати, зловживаючи безкарністю, іноді навіть демонстративно.

Наприклад, належне виконання обов'язку свідка з'явитися за викликом до прокурора забезпечується шляхом застосування до нього приводу, накладення на нього грошового стягнення, притягнення до адміністративної відповідальності за статтею 185⁴ КУпАП. Без установлення відповідальності за невиконання такий обов'язок міг би бути проігнорований свідком як зазвичай довго. У наведеному прикладі зауважимо, що до кримінального процесуального статусу особи варто відносити не лише процесуальну відповідальність (привід, грошове стягнення тощо), але й адміністративну, кримінальну, інші види відповідальності, оскільки юридична відповідальність як елемент кримінального процесуального статусу забезпечує належне виконання кримінальних процесуальних обов'язків, а тому саме за таким, а не за галузевим критерієм слід відносити ті чи інші передбачені нормами права несприятливі наслідки до кримінального процесуального статусу учасника кримінального процесу.

Процесуальні права та процесуальні обов'язки є основою кримінального процесуального статусу, будучи відповідно видом і мірою можливої (дозволеної) та видом і мірою належної (необхідної) поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи та забезпечувана державою [16, с. 396].

Оскільки належність цих елементів до складу кримінального процесуального статусу є загальновизнаною, не будемо детально зупинятися на суті цих понять. Вва-

жаємо важливим дослідити таку характеристику прав та обов'язків як встановлення нормами права.

Безспірно можна вести мову про наявність того чи іншого процесуального права або обов'язку, якщо вони прямо закріплені в процесуальному законі. Такими є, наприклад, обов'язок свідка давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду, право потерпілого заявляти відводи та клопотання, обов'язок слідчого надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань через 24 години з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення в цей реєстр [17].

Водночас кожному обов'язку кореспондує певне право, а кожному праву кореспондує певний обов'язок. Отже, навіть якщо певне право або обов'язок прямо не передбачене процесуальним законом, це не свідчить про те, що його не існує. Наприклад, передбаченому КПК України праву свідка користуватися під час давання показань правовою допомогою адвоката кореспондує не встановлений чітко КПК України обов'язок слідчого допустити такого адвоката до участі в допиті. Передбаченому КПК України обов'язку для всіх осіб виконувати ухвали слідчих суддів кореспондує не визначене чітко в цьому Кодексі право особи, на користь якої вона постановлена, вимагати в незаборонений законом спосіб такого виконання (наприклад, право заявника подати слідчому заяву про виконання ухвали слідчого судді про зобов'язання внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань).

Правосуб'єктність визначають як передбачену нормами права здатність (можливість) особи бути суб'єктом (учасником) правовідносин, здійснювати безпосередньо або через свого представника суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Складається вона із правоздатності, дієздатності й деліктоздатності [16, с. 403–405].

За аналогією із загальною правосуб'єктністю кримінальна процесуальна правосуб'єктність визначає здатність особи мати кримінальні процесуальні права й нести кримінальні процесуальні обов'язки, здатність особи самостійно їх здійснювати й нести відповідальність за вчинені правопорушення. Наявність або відсутність повної процесуальної дієздатності є істотною характеристикою учасника кримінального процесу, оскільки визначає, чи може він виконувати свої процесуальні права особисто, чи для такої особи необхідно залучити законного представника. Крізь призму неповної процесуальної дієздатності слід розглядати й такий законодавчий захід як заборона приводу неповнолітнього свідка, який, на нашу думку, пов'язаний із тим, що неповнолітня особа, не маючи повної процесуальної дієздатності, не може нести процесуальну відповідальність за невиконання обов'язку вчасно з'явитися в місце й час, указані в повістці про виклик. З огляду на це кримінальну процесуальну правосуб'єктність також варто визнати елементом кримінального процесуального статусу.

Висновки. З урахуванням викладеного вище вважаємо, що до структури кримінального процесуального статусу учасника кримінального процесу належать процесуальні права (як прямо визначені процесуальним законом, так і кореспондуючі визначеним процесуальним обов'язкам інших учасників кримінального процесу), процесуальні обов'язки (як прямо визначені процесуальним законом, так і кореспондуючі визначеним процесуальним правам інших учасників кримінального процесу), законні інтереси, гарантії процесуальних прав, юридична відповідальність, встановлена нормами всіх галузей права, а також кримінальна процесуальна правосуб'єктність. До структури кримінального процесуального статусу посадової особи також входять повноваження, які є одночасно і процесуальними правами, і процесуальними обов'язками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
2. Кисляк О.М. Процесуальний статус слідчого у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2025. 244 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/dis/12-00-09/kislyak-disertaciya.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).
3. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
4. Кучинська О.П., Толокольніков С.В. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2017. 168 с.
5. Оксютя Т.Г. Процесуальний статус запасного судді у судовому провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 244 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/4df/dis_Oksyuta%20T.G..pdf (дата звернення: 16.09.2025).
6. Перч В., Матієк Л. Процесуальний статус сторони обвинувачення у підготовчому судовому провадженні. *Вісник прокуратури: загальнодержавне фахове юридичне офіційне видання*. 2017. № 4. С. 61-65.
7. Сидорчук В.В. Процесуальний статус слідчого, який розслідує корупційні злочини: дис. ... доктора філософії: 081 Право. Одеса, 2022. 262 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8fc52fa3-03d7-4ec6-bc78-906f0a9ce699/content> (дата звернення: 16.09.2025).
8. Соловійова О.Є. Процесуальний статус учасників кримінального провадження як засіб забезпечення прав і законних інтересів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 249-256.
9. Стрельбицька Л.Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 237 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-3.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).
10. Шадрін О.С. Процесуальний статус захисника в кримінальному провадженні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 414-423. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/en/article/view/281/280> (дата звернення: 16.09.2025).
11. Шибіко В.П. До питання правового статусу обвинуваченого в соціалістичному кримінальному процесі. *Вісник Київського університету. Юридичні науки*. 1981. Вип. 22. С. 84-88.
12. Попелюшко В. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції. *Право України*. 2013. № 11. С. 145-151.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). 01 грудня 2004 року. № 18-рп/2004. Справа № 1-10/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
14. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. 8-ме вид., доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2020. 452 с.
15. Олейников С.М. Юридична відповідальність. *Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина*. Харків: Право, 2015. 368 с.
16. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те видання. Київ: Алерта, 2017. 528 с.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. Зі змінами станом на 01.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text> (дата звернення: 16.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025

Дата публікації: 29.10.2025